

**КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ ҲУҚУҚИЙ ОНГНИ ШАКЛЛАНТИРИШ:
МУАММОЛАРНИ ҚОНУНИЙ МЕХАНИЗМЛАР ОРҚАЛИ ҲАЛ ЭТИШ
ЁНДАШУВИ**

Мирзаев Исломжон

Юридик кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти ўқитувчиси, “BLG”
АФ адвокати

Э-mail: islomjon@blglawfirm.net

Аннотация. Мақолада коррупцияга қарши курашишнинг энг мураккаб муаммоларидан бири – аҳолида коррупцияга нисбатан тоқатлилиқ ва унга мойиллик дунёқараши таҳлил қилинади, коррупцияга қарши ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш муаммоларни коррупция эмас, қонуний механизмлар орқали ҳал этиш руҳини мустаҳкамлашнинг асосий шарти эканлиги асосланади. Ўзбекистондаги ҳуқуқий асослар ва илғор хорижий тажриба ўрганилиб, миллий қонунчиликни такомиллаштириш бўйича илмий-амалий таклифлар берилади.

Калит сўзлар: коррупция, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий нигилизм, коррупцияга тоқатлилиқ, антикоррупцион таълим, ҳалоллик, қонунийлик, профилактика.

Кириш. Сўнгги йилларда Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашиш бўйича кенг кўламли институционал ва ҳуқуқий ислохотлар амалга оширилди: махсус ваколатли орган ташкил этилди, қонунчилик базаси мустаҳкамланди, давлат хизматида ҳалоллик стандартлари, комплаенс-назорат ва декларация тизимлари жорий этилди. Шунга қарамай, коррупцияга қарши курашишнинг энг чуқур ва мураккаб муаммоси институционал соҳада эмас, балки жамият ва шахс онгида қолмоқда.

Бу муаммонинг моҳияти қуйидаги зиддиятда яққол кўринади: кўпчилик фуқаролар сўровда коррупцияга қарши эканликларини,
SJIF: 5.051

коррупционерларни қаттиқ жазолаш кераклигини таъкидлайди, бироқ иш ўзларига келганда муаммони қонуний йўл билан эмас, таниш-билиш ва пора орқали ҳал этишни маъқул кўради. Бундай икки юзламачилик – сўзда коррупцияни қоралаш, амалда эса ундан фойдаланиш – аслида ҳуқуқий нигилизмнинг ва коррупцияга нисбатан яширин тоқатлилиكنинг кўринишидир. Айнан шу дунёқараш коррупцияга қарши курашдаги энг катта тўсиқлардан бири бўлиб қолмоқда.

Мазкур мақоланинг мақсади – коррупцияга қарши ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш ҳамда муаммоларни коррупция орқали эмас, қонуний механизмлар орқали ҳал этиш руҳини ривожлантиришнинг назарий ва амалий масалаларини ёритишдан иборат.

Коррупцияга қарши ҳуқуқий онг ва маданиятнинг тушунчаси ҳамда аҳамияти. Ҳуқуқий онг – шахс ва жамиятнинг ҳуқуққа, қонунийликка, ҳуқуқий ҳодисаларга бўлган муносабатини акс эттирувчи қарашлар, билимлар, баҳолар ва ҳис-туйғулар мажмуидир. Унинг таркибида икки унсур ажратилади: ҳуқуқий мафкура (ҳуқуқ тўғрисидаги назарий, рационал билим ва қарашлар) ҳамда ҳуқуқий психология (ҳуқуққа нисбатан ҳиссий муносабат, одат ва кайфиятлар). Ҳуқуқий маданият эса ҳуқуқий онгнинг амалий, хулқ-атворда намоён бўлиши – қонунга ҳурмат, қонунийликка содиқлик ва ҳуқуқни кундалик ҳаётда қўллаш даражасидир.

Коррупцияга қарши ҳуқуқий онг деганда коррупцияни ахлоқий ва ҳуқуқий жиҳатдан қатъий рад этиш, шахсий ва ижтимоий муаммоларни қонуний механизмлар орқали ҳал этишга бўлган ишонч ва кўникма тушунилади. Бунинг акси – ҳуқуқий нигилизм, яъни ҳуқуқни менсимаслик,

унинг самарасига ишонмаслик ва шу боис “қисқа йўл” (пора, таниш-билиш)ни танлашдир.

Коррупцияга қарши ҳуқуқий онг ва маданиятни шакллантиришнинг аҳамияти шундаки, коррупция нафақат ҳуқуқий, балки аксиологик (қадриятий) муаммодир. Қонунлар қанчалик мукаммал бўлмасин, агар улар жамият онгида ички эътиқодга айланмаса, “қоғоздаги ҳуқуқ” (law on the books) “амалдаги ҳуқуқ” (law in action)га айланмайди. Шунинг учун ҳуқуқий онг – қонуннинг реал ишлашини таъминловчи маданий замин ҳисобланади.

Ҳуқуқий онгнинг коррупцияга қарши курашдаги ўрни. Коррупцияга қарши курашда икки асосий ёндашув мавжуд: репрессив (жазолаш) ва превентив (олдини олиш). Жазолаш зарур ва муқаррар бўлиши керак, бироқ у ўз-ўзича етарли эмас, чунки жазо коррупциянинг оқибати билан курашади, сабаби билан эмас.

Коррупцияни шартли равишда “талаб ва таклиф” муносабати сифатида тасаввур этиш мумкин: агар жамиятда коррупцияга “талаб” (фуқароларнинг унга мойиллиги) сақланиб қолса, “таклиф” (пора олувчилар) ҳам сақланаверади. Маиший коррупция эса умуман фуқаронинг иштирокисиз содир бўлмайди – пора берувчи ҳам бу ҳуқуқбузарликнинг тенг иштирокчисидир. Демак, ҳуқуқий онгни шакллантириш – коррупцияга бўлган “талаб”ни, яъни уни илдиздан камайитириш воситасидир.

Халқаро ҳуқуқда ҳам бу ёндашув эътироф этилган. БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси превентив сиёсат (5- ва 6-моддалар) ҳамда жамиятнинг кенг иштироки (13-модда) – таълим, маърифат ва жамоатчилик назорати орқали коррупцияга қарши курашишни назарда тутди. Жамиятда

коррупцияга нисбатан “мурасизлик” муҳитини яратиш – энг арзон ва энг барқарор антикоррупцион ресурсдир.

Ўзбекистонда ҳуқуқий асослар ва ҳуқуқий онг-маданият ҳолати.
Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий асослари изчил мустаҳкамланиб бормоқда. 2008 йилда мамлакат БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясига қўшилди, 2010 йилда ИХТТ Истанбул ҳаракат режасига аъзо бўлди. 2017 йил январда “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди, 2020 йил 29 июнда Президент Фармони билан Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилди. “Ҳалоллик вакцинаси” стандарти, комплаенс-назорат, давлат хизматчиларининг даромад ва мол-мулкни декларация қилиш, “Коррупциясиз соҳа” лойиҳалари ҳамда қонунчиликни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш механизмлари жорий этилди.

Муҳими шундаки, миллий қонунчилик айнан фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш орқали жамиятда коррупциянинг ҳар қандай кўринишига тоқат қилмаслик муҳитини яратишни мақсад қилиб кўяди; бу вазифа Агентликнинг асосий функцияларидан бири этиб белгиланган. Болаларни коррупцияга қарши таълим ва тарбиялаш, виждонлилик ва ҳалолликни шакллантириш йўналишида ҳам ишлар олиб борилмоқда.

Институционал прогресс рейтингларда ҳам сезилади: Transparency International индексида (CPI) Ўзбекистон сўнгги йилларда 31–33 балл (2024 йилда 32 балл) тўплаб, 180 давлат ичида тахминан 121-ўринни эгаллади ва 2012–2023 йиллар оралиғида кўрсаткичини энг кўп яхшилаган давлатлар қаторига кирди. Шу билан бирга, бу натижа глобал ўртача (43 балл) ва

“нисбатан тоза” даража(50 балл)дан паст бўлиб, коррупция ҳали жиддий муаммо эканлигини кўрсатади.

Асосий зиддият шундаки, ҳуқуқий онг даражаси институционал ислохотлардан орқада қолмоқда. Аҳолида коррупцияга тоқатлилик, таниш-билишчилик ва маиший коррупция сақланиб турибди. Миллий маърузаларда фуқаролик жамияти институтлари ва оммавий ахборот воситаларининг коррупцияга қарши курашдаги иштироки кўпинча тренинг ва жамоатчилик фикрини ўрганиш билан чекланиб, нисбатан паст даражада қолаётгани эътироф этилади. Таълим ва илм-фан соҳасидаги коррупция (плагиат, илмий даража олишда таниш-билишдан фойдаланиш) бу муаммонинг ёрқин кўринишидир.

Ривожланган давлатлар тажрибаси. Гонконг тажрибаси ушбу соҳада классик намуна ҳисобланади. 1974 йилда ташкил этилган Коррупцияга қарши мустақил комиссия (ICAC) “уч йўналишли ёндашув”ни – жазолаш (enforcement), олдини олиш (prevention) ҳамда таълим ва жамоатчилик билан ишлаш (education/community relations)ни – баробар қўллади. Айнан таълим ва жамоатчилик онги билан тизимли ишлаш натижасида Гонконгда коррупцияга нисбатан ижтимоий муносабат тубдан ўзгарди: коррупция “оддий ҳол”дан жамият томонидан рад этиладиган уятли хатти-ҳаракатга айланди. Бу – ҳуқуқий онгни мақсадли ўзгартиришнинг амалий исботидир.

Сингапурда Коррупцияга қарши тергов бюроси (CPIB) қатъий ва муқаррар жазони давлат хизматчиларининг муносиб таъминоти, меритократия ва “нол тоқатлилик” (zero tolerance) маданияти билан уйғунлаштирди; натижада ҳалоллик давлат хизматида нормага айланди. Корея Республикасида махсус орган (ACRC) фаолияти билан бирга, 2016

йилда қабул қилинган “Ким Ён-ран қонуни” (нотўғри илтимос ва пора тўғрисидаги қонун) ҳатто кичик совғалар ва зиёфатларни ҳам тартибга солиб, таниш-билишчилик ва “хизмат эвазига миннатдорчилик” маданиятига аниқ ҳуқуқий чек қўйди.

Скандинавия давлатларида (Дания, Финляндия, Норвегия) коррупциянинг пастлиги юқори ижтимоий ишонч, шаффофлик ва очиқлик маданияти билан изоҳланади – бу давлатлар CPI рейтингида доимий етакчилар. Умумий хулоса шуки, барча муваффақиятли тизимларда жазолаш чоралари таълим, тарбия ва жамоатчилик онгини ўзгартириш билан биргаликда қўлланади. Қонун ва онгнинг уйғунлиги – барқарор натижанинг калитидир.

Хулоса. Аҳоли ўртасида муаммоларни қонуний йўл билан ҳал этишнинг ижобий тарафларини ҳар тарафлама тушунтиришга қаратилган ҳаракатларни амалга ошириш. Судларда қонуний воситалар орқали ютиб чиқилган, адолат таъминланган ишларни мисол тариқасида келтириш ва бу ҳақида илмий, бадиий асарлар яратиш. Коррупция орқали ҳал бўлган ишларнинг занжир орқали провард натижада инсоннинг ўзига салбий таъсир кўрсатиши мумкинлигини амалий мисоллар билан тушунтириб бериш. Бу борада ОАВдан, ижтимоий тармоқлардан кенг фойдаланиш зарур.

Ёш авлод зеҳнига ҳар қандай йўл билан бойиган инсонлар эмас, балки тўғри йўллар билан бойиган, натижаларга эришган инсонларгина ҳурматга сазовор эканлигини сингдирувчи чора-тадбирларни амалга ошириш лозим.

Жамоатчилик назорати, нодавлат ташкилотлар ва оммавий ахборот воситаларининг роли кучайтирилиб, ижтимоий тармоқлар ва медиа орқали коррупцияга нисбатан “муросасизлик” муҳити шакллантирилиши керак. Бу

борада намунавий асарларнинг ёзилиши ва чоп этилиши қўллаб-қувватланиши керак. Суд ишларининг

Коррупцияга қарши кураш – фақат ҳуқуқий-институционал жараён эмас, балки чуқур маданий-маърифий жараёндир. Бу соҳадаги энг катта тўсиқ – аҳоли онгидаги икки юзламачилик ва коррупцияга яширин тоқатлилик бўлиб, уни фақат жазо чоралари билан эмас, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни тизимли шакллантириш орқали енгиб ўтиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенцияси (Нью-Йорк, 2003 йил 31 октябрь). Ўзбекистон Республикаси 2008 йилда қўшилган.
2. “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. – Тошкент, 2017.
3. Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2020 йил 29 июнь (Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилди).
4. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2024. – Berlin, 2025.
5. Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий маъруза. – Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, asa.uz.
6. Independent Commission Against Corruption (ICAC), Hong Kong: enforcement, prevention, community education (the three-pronged approach).

-
7. Republic of Korea. Improper Solicitation and Graft Act (“Kim Young-ran Act”), 2016; Anti-Corruption and Civil Rights Commission (ACRC).
 8. Corrupt Practices Investigation Bureau (CPIB), Singapore.